

Mövzu 9. İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ ƏSASLARI.

P L A N:

1. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsasları və məqsədləri.
2. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının prinsipləri.
3. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında polis sərəhiyyətləri.

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2000.
3. Azərbaycan Respublikasının "Polis haqqında" Qanunu. Bakı, 1999.
4. Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya Qanunu.
5. Azərbaycan Respublikasının ƏAF haqqında“Bakı, 1999.
6. BMT Nizamnaməsi - 1994.
7. Lukaşeva E.A. İnsan hüquqları.(azərbaycan dilinə tərcümə). Bakı, 2004.

G İ R İ Ş

İnsan hüquqları ilə bağlı məsələlərdə dövlətin həmin hüquqlarla qarşılıqlı münasibətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hüquqi demokratik dövlət insan hüquqlarının üstünlüyünü tanıyır və bununla da özünün hakimiyyət funksiyalarını məhdudlaşdırır. Ona görə də dövlətin həqiqi təbiəti insan hüquqları vasitəsilə, fərdin jəmiyyətdə yeri və rolu, onun dövlətlə qarşılıqlı əlaqələrində aşkarlanır.

Jəmiyyətin normal həyat fəaliyyətinin təminində insan hüquqlarının əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla onların təminatının mexanizm və prosedurlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatının dövlətdaxili və beynəlxalq mexanizmləri hazırda biri-birini tamamlayır və onların təmininin mühüm amilini təşkil edir.

İnsana məxsus olan insan hüquq və azadlıqlarının anadangəlmə xarakterinin başa düşülməsi insanı dövlətdən həddindən artıq asılılıqdan qurtarır, ona öz hüquqlarını hər hansı qəsdlərdən müdafiə etməyə imkan verir. İnsan və onun hüquqlarına əsil hörmətə nail olunması üçün ilk növbədə insan hüququ mədəniyyətinin öyrənilməsi bir vəzifə kimi qarşıda durur. Bu vəzifə həm vəzifəli şəxslərə, həm də dövlət ərazisində yaşayan hər bir şəxsə şamil olunmalıdır.

İnsan hüquqlarının liberal konsepsiyasının əsas aspektlərindən biri **insan hüquq və azadlıqlarının təminatı problemi** müasir hüquq elminin mühüm nəzəri məsələlərindən hesab edilir. İnsanın hüquqi statusu bir çox hallarda, onun hüquq və azadlıqlarının təmini dərəcəsidən asılıdır. Məhz təminatın mövjudluğu, bu və ya digər hüquqların reallığını əks etdirir və onların hüquqi statusa aidiyyətini mümkün edir.

1. İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ MƏQSƏDLƏRİ

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması, yəni jəmiyyətdə insanın azadlığının hüdudlarının müəyyən edilməsi şübhəsiz ki, insan və dövlət arasındakı münasibətlərin vacib aspektlərindən biridir. Dövlətin təbiətindən və mövjud recimdən asılı olmayaraq insan və dövlət arasındakı münasibətlər həmişə yalnız nəzəri, dini və fəlsəfi deyil, həm də praktiki-tətbiqi və hüquqi maraq kəsb etmişdir. Çünki, dövlət və insanın əlaqəsini nəzərə almadan jəmiyyətdə sabit və tərəqqipərvər inkişafa nail olmaq, lazım olan stabilliyi bərqərar etmək mümkün olmazdı. İnsan, jəmiyyət və dövlət arasındakı münasibətlərin başlıca fəlsəfəsi insanın azadlıq dərəcəsi və bu azadlığa dövlətin, digər fərdlərin müdaxilə imkanının əsasları və ölçüləri haqqındadır.

Suveren ölkələrin Konstitusiyaları fərdi azadlığa, şəxsi hüquqlara, bərabərliyə, azad sahibkarlığa, siyasi plüralizmə, nümayəndəli demokratiyaya klassik liberal baxışları əks etdirir və eyni zamanda ijtimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində dövlət tənzimlənməsinin geniş imkanlarını təsbit edir.

İnkişaf etmiş demokratik dövlətlərin konstitusiyaları insanın təbii və ayrılmaz hüquq və azadlıqları konsepsiyasından irəli gələrək, şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən etmişlər. Onun vacib üstünlüklərindən biri də odur ki, bütövlükdə konstitusiya hüquqi dövlətin əsas səjiyyəvi xüsusiyyəti sayılan insan və vətəndaşın hüquq azadlıqları mövqeyindən, onların prioriteti və müdafiəsi mövqeyindən çıxış etmişdir.

İnsan hüquqlarının liberal konsepsiyasının əsas aspektlərindən biri insanın azadlığı hüdudlarının və dövlətin bu azadlığa müdaxiləsi hüdudlarının müəyyən edilməsi, yəni **insanın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması problemdir**. Təbii hüquqların mövjudluğunun mahiyyəti, bir tərəfdən şəxsə məlum zahiri azadlığın verilməsində, digər tərəfdən isə bu azadlığın öz sərhədlərində ifadə olunur. Belə ki, ijtimai həyatda hüquq və azadlıqların reallaşdırılması fərdi və ijtimai maraqla toqquşur. Bu da fərdin azadlığı ilə digər hüquq və azadlığa malik olanların statusu, dövlət və jəmiyyətin maraqları arasında sərhəd qoymaq zərurəti yaradır. Buna görə hüquq və azadlıqların sərhədləri labüddür.

Hüquqların (azadlığın) məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələ insan hüquqları üzrə ümumi Bəyannamənin 29-ju maddəsində belə ifadə olunmuşdur: «Hər kəs öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirən zaman, anjaq elə məhdudiyyətlərə məruz qalır ki, onlar yalnız demokratik jəmiyyətdə başqalarının hüquq və azadlıqlarının lazımi qaydada tanınması və onlara hörmət edilməsi, əxlaq, ijtimai asayiş və ümumi rifahın ədalətli tələblərinin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə qanunla müəyyənləşdirilmişdir».

Hüquqi məhdudiyyətlər insanın maneəsiz olaraq öz fikirlərini qorumaq, bu fikirləri yazılı və şifahi şəkildə mətbuatda, yaxud öz seçiminə görə digər üsullarla ifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan mülki və şəxsi hüquqlar haqqında Beynəlxalq paktın 19-maddəsində göstərilir. 19-ju maddənin 3-jü hissəsində qeyd olunur ki, bu hüquqlardan istifadə edilməsi insan üzərinə xüsusi vəzifə və məsuliyyət qoyur.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyasının 11-ji maddəsinin 2-ji belə deyilir: «Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ijtimai asayiş maraqları naminə, iğtişanın və jinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik jəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur».

İnsan azadlığının hüdudlarını müəyyən etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası «məhdudiyyət» terminindən istifadə edir (maddə25, 3-jü hissə, maddə 28, 2-jü hissə, maddə 36, 2 -jü hissə, maddə 71 və sair). Bu fikir öz məntiqi inkişafını 24 dekabr 2002- ci il tarixdə qəbul olunan «Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya Qanununda da tapmışdır.

Ümumi anlayış kimi «məhdudiyyət»ə nisbətən, «hüquqi məhdudiyyət» termini xüsusi və konkretidir.

Hüquqi məhdudiyyətlər – subyektlərin hərəkət etməsi üçün hüquqda təyin olunmuş sərhədlərdir.

Hüquqların (azadlığın) məhdudlaşdırılması əksər alimlərin fikrinə görə fərdin azadlığının müəyyən edilmiş hüdududur.

Elmi ədəbiyyatda məhduddiyyətlərin məqsədləri müxtəlif jür müəyyən edilir:

- 1. ijtimai maraqları müdafiə etmək məqsədi ilə qanuna zidd hərəkətlərin qarşısının alınması;**
- 2. jəmiyyət üçün təhlükəli olan hər bir hərəkətin qadağan edilməsi;**
- 3. hüququ realizə edənin özbaşmalığından digər insanların hüquq və azadlıqlarının (maraqlarının) və jəmiyyətin mənafeyinin müdafiəsi;**
- 4. digər insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət zərurəti, jəmiyyət və dövlətin normal fəaliyyətinin təmini;**
- 5. stabilliyin qorunması, şəxsi təhlükəsizliyin, jəmiyyət və dövlətin xarici və daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli şəraitin yaradılması və mülkiyyətlərin bütün növlərinin mühafizəsi.**

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş İnsan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

24 dekabr 2002- ci il tarixdə qəbul olunan «Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Konstitusiya Qanununun heç bir müddəası dövlət orqanları, təşkilatlar və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yarıdan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz.

Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üsulları (formaları) müxtəlif ola bilər:

- 1) hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi yolunda müəyyən qadağaların edilməsi, yəni davranış sərhdələrinin qoyulması (nisbi qadağa);**
- 2) bütövlükdə hüququn reallaşdırılmasına qadağa (mütləq qadağa);**
- 3) səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqa (azadlığa) müdaxiləsi (dövlət orqanlarının fəal hərəkəti və şəxsiyyətin passiv davranış ilə xarakterizə edilir);**
- 4) vəzifələr (borj);**
- 5) məsuliyyət.**

Sonunju bəndlərə gəldikdə isə – hüquqi vəzifə və hüquqi məsuliyyətin də hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması forması kimi tanınması haqqında fikir elmi ədəbiyyatda kifayət qədər geniş yayılmışdır. Məsələn, vergi ödəmək vəzifəsi (Konstitusiyanın 73-jü maddəsi) mülkiyyət hüququnu məhdudlaşdırır, müddətli hərbi xidmət keçmək vəzifəsi (borju) (Konstitusiyanın 76-jı maddəsi) hərəkət azadlığı hüquqlarını məhdudlaşdırır.

Beləliklə, konstitusiya normalarının təhlili hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün ümumi (fəlsəfi-hüquqi) əsasları qeyd etməyə imkan verir.

Fikrimizjə, fəlsəfi-hüquqi baxımdan insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının ümumi əsaslarını şəxsiyyətin azadlığının siyasi-hüquqi konsepsiyası ilə şərtləndirilmiş səbəblər kimi müəyyən etmək olar ki, bunlar da Konstitusiyada və digər aktlarda insan hüquqlarının (azadlıqlarının) reallaşdırılması həddlərinin təsbit olunmasını müəyyən edir və şəxsiyyət, jəmiyyət və dövlətin maraqları arasında zəruri tarazlığa riayət olunmasını təmin edirlər. 24 dekabr 2002- ci il tarixdə qəbul olunan «Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya Qanununa əsasən İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, İnsan hüquqları və azadlıqları digər İnsanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı,

1. Konstitusiyanın **28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci, 51-ci, 58-ci** maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və **47-ci** maddəsində göstərilən **söz azadlığı** dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması məqsədi ilə Konstitusiyanın **32-ci, 33-cü, 49-**

cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və **47-ci** maddəsində göstərilən **söz azadlığı** həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün;

2. Konstitusiyanın **28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci** maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, **47-ci** maddəsində göstərilən **söz azadlığı** və **48-ci** maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün;

3. Konstitusiyanın **28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü** maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və **48-ci** maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın **32-ci və 33-cü** maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün;

4. Konstitusiyanın **47-ci** maddəsində göstərilən söz azadlığı və **50-ci** maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyün mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün;

5. Konstitusiyanın **48-ci** maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Beləliklə, əsasları iki qrupa bölmək olar:

- 1. insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, yəni, fərdi (özəl) maraqların müdafiəsi;**
- 2. Dövlət və jəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi, yəni jəmiyyətin mövjudluğu və inkişafı üçün şərt və zəmanət kimi çıxış edən, dövlət tərəfindən tanınmış və hüquqla təmin olunmuş maraqların müdafiəsi.**

Qeyd etmək lazımdır ki, insan və dövlətin maraqları arasında sərt, keçilməz sərhəd yoxdur və bəzən, ayrı-ayrı məhdudiyyətlərin qoyulması ilə dövlət, jəmiyyət və şəxsiyyətin maraqları üst-üstə düşür. Məsələn, jinayətin törədilməsi ehtimalı ilə əlaqədar insanın azadlığının məhdudlaşdırılması həm zərərçəkmişin, həm də dövlətin maraqlarına xidmət edir (jinayət açılarkən şübhəli şəxs maneçilik yarada bilmir).

Şəxsin İnsan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ vardır.

Hər kəs onun hüquqlarını və azadlıqlarını pozan və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının normativ qərarlarından və bələdiyyələrin normativ aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə pozulmuş hüquq və azadlıqlarına dair şikayət verə bilər. Həmçinin Məhkəmələrin Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

2. İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ PRİNSİPLƏRİ

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının konstitusion tənzimində əsas məsələlərdən biri həmin hüquqların məhdudlaşdırılması prinsipləridir. Məhz konstitusion-hüquqi normalar məhdudiyyət ölçülərinin tətbiqini müəyyən edən əsas müddəaları təsbit edirlər. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasında «İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi» haqqında 24 dekabr 2002-ji il tarixli Konstitusiya Qanunu).

İnsan hüquqlarının məhdudiyyəti prinsipləri barədə elmi ədəbiyyatda vahid fikir yoxdur. Bəzi müəlliflər onları hüquq və azadlıqların məhdudiyyəti həddləri və əsaslarına aid edir, bunlar da konstitusion hüquq və azadlıqların qanunsuz məhdudlaşdırılmasının qadağan edilməsi prinsiplərinə daxildir və digərləri isə bu prinsipləri şərt və hüquqların məhdudlaşdırılması qaydası adlandırırlar.

Hüquqi ədəbiyyatda «insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması prinsipləri» termininə tez-tez rast gəlmək olar. Bəllidir ki, bu, xarici tədqiqatlarda və insan hüquqlarının təmininə nəzarət sahəsindəki beynəlxalq orqanların fəaliyyətində «prinsip» kateqoriyasının istifadə edilməsi ilə bağlıdır.

«Prinsip» termininin istifadəsi məqsədəuyğunluğunu «meyarlar», «əsaslar», «qaydalar» və «prinsiplər» anlayışlarının leksik təhlili də təsdiq edir. «Meyarlar»

kateqoriyası hadisənin qiymətləndirilməsinə, «əsaslar» - ilkin, başlıca təməllərin təsvirinə, «qaydalar» – hadisələrin ardıcılığını müəyyən edən tələblərə daha çox aiddir. Prinsiplər isə hər hansı nəzəri proqramın ilkin müddəalarını özündə jəmləşdirir və insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında tətbiq olunan mövqelərin mənasını daha dolğun açıqlayır. Şübhəsiz ki, prinsiplərə riayət etmə eyni zamanda məhdudlaşdırma tədbirlərinin mümkünlüyü meyarıdır. Lakin, «meyarlar» anlayışı özündə bir sıra digər subprinsipləri birləşdirən mürəkkəb prinsip tərkiblərini bütün dolğunluğu ilə açıqlamır.

«Əsaslar» termini – mövjud mexanizmin təsvir edilməsi üçün həddən artıq geniş olduğu halda, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması məsələsində yalnız insan hüquqlarının məhdudiyyəti prinsiplərini deyil, həm də məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqinin nəzəri əsaslandırılmasını da əhatə edəjəkdir. «Qaydalar» kateqoriyasının istifadəsinin çatışmazlığı həmin anlayışın həddən artıq tətbiqi xarakterli olmasındadır.

Beləliklə, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması prinsipləri dedikdə, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqini müəyyənləşdirən əsas başlanğıc müddəaları başa düşmək lazımdır. Məhdudlaşdırma prinsiplərinin istifadəsi hüquqların məhdudiyyəti hədlərini, həmçinin dövlət üçün hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması sərhədlərini müəyyən etməyə imkan verir.

«İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə»də (maddə29), «Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt»da (maddə19), «İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası»nda (maddə11, 2-ji hissə) və digər beynəlxalq hüquqi aktlarda, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, «İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda aşağıdakı prinsiplər təsbit olunmuşdur:

1) İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət və təminatı prinsipi. Konstitusiyaya uyğun olaraq, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir (maddə12, 1-ji hissə), onları gözləmək və qorumaq isə dövlət hakimiyyəti orqanlarının borjudur. (maddə71, 1-ji hissə).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsip ümumdür və dövlətin xüsusi hüquqi recimləri dövründə də öz qüvvəsini saxlamış olur.

2) Zərurət prinsipi. «Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt»ın 19-ju maddəsinin 3-jü bəndində qeyd olunub ki, bu hüquqlardan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət yaradır. Deməli, bu qanunla təyin olunan məhdudiyyətlərlə müşayiət oluna bilər:

a) digər şəxslərin hüquq və nüfuzuna hörmət üçün zəruridir;

b) dövlət təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhəlinin sağlamlığı və ya mənəviyyatını mühafizə etmək üçün lazımdır.

3) Məhdudiyyətlərin hüquqi formada təsbit olunması prinsipi. «İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 3.1. maddəsinə görə hüquq və azadlıqlar yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər;

4) Proporsionallıq prinsipi. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları yalnız göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün lazım gələn ölçüdə məhdudlaşdırıla bilər. Bu halda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ji maddəsində, 28-ji maddəsinin 1-ji hissəsində, 46-ji maddəsinin 3-ji hissəsində, 63-jü maddəsində, 64-jü maddəsində və 71 -ji maddəsinin 8 -ji hissəsində təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırmaq qadağandır. Beləliklə, hüququn (azadlığın) məhdudlaşdırılması əsaslandırılmış, zəruri və mütənasib olmalıdır;

5) Məhdudiyyətlərin bərabərliyi prinsipinə riayət. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ji maddəsinə uyğun olaraq, dövlət insan və vətəndaşın jinsi, irqi, milliyəti, dili, mənşəyi, əmlak və vəzifə mövqeyindən, dinə münasibəti, əqidəsi və ictimai biliklərə mənsubiyyətindən, həmçinin digər amillərdən asılı olmayaraq, hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə zəmanət verir. Bu normaya görə, əgər məhdudiyyətlər varsa, deməli onlar göstərilən əlamətlərdən asılı olmayaraq hər kəs üçün bərabərdir, yəni hər kəs bərabər ölçüdə azadlıqla təmin olunur. Həmin maddənin 3-jü hissəsinə uyğun olaraq, sosial, irqi, milli, dil və ya dini mənsubiyyətinə görə vətəndaş hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağan edilir.

6) Qanunveriji tərəfindən təyin olunan məhdudiyyətlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu prinsipi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12 -ji maddəsinin 2 -ji hissəsinə uyğun olaraq, əsas qanunda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar beynəlxalq sazişlərə uyğun şəkildə təsbit edilir.

3. İNSAN HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASINDA POLİSİN SƏLAHİYYƏTLƏRİ.

Tarixən hər bir jəmiyyətin ən böyük problemlərindən biri xarici təhlükəsizlikdən daha çox daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi olmuşdur. Çünki, zəruri hallarda xalq vahid ideya ətrafında birləşərək xarici düşmənlərə qarşı vahid güj nümayiş etdirə bilsə də, daxili çaşqınlıq, xaos və iğtişaşlar qarşısında ajiz qalmışdır. Belə hallarda dövlətin və xalqın ümid və sığınacaq yeri təbii ki, polis və belə təyinatlı digər strukturlar olur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, polis nəinki jəmiyyətin mühafizəçisi, həm də onun mövjudluğu əsasıdır. Üzərinə düşən bu məsuliyyət, etimadın doğruldulmasını təmin etmək və öz funksional vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmək üçün dövlət konstitusiya və qanunlarla daxili işlər orqanlarına böyük səlahiyyətlər vermişdi hər bir.

Səlahiyyət polis əməkdaşını digər insanlardan fərqləndirən xüsusi imkanlardır.. Daxili işlər orqanları pozitiv hüquqla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırı bilər. Lakin, bu imkan hüdudsuz və şəxsi iradəyə əsaslanan realizə mexanizminə malik deyildir. Hər bir səlahiyyət müəyyən çərçivədə və qanunla müəyyən olmuş hallarda həyata keçirilməlidir. Polis öz funksional vəzifələrini həyata keçirərəkən fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda və müvafiq qaydada yol verə bilər¹. Bu zaman polis əməkdaşı məhdudlaşdırmanın əsaslarını və səbəblərini, habelə bununla əlaqədar həmin şəxsin hüquq və vəzifələrini ona izah etməlidir

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması.

Azadlıq hüququ jəmiyyətin sosial-iqtisadi əsasları ilə müəyyən edilən, başqalarının və jəmiyyətin azadlığını pozmamaq şərti ilə sosial normalar çərçivəsində vətəndaşların öz arzularına və iradəsinə görə davranmaq imkanlarıdır. Azadlıq insanların təbii vəziyyəti olub, bu və ya digər hərəkəti etmək sahəsində imkanlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 28) hər kəsin azadlıq hüququ təsbit edilmişdir. Daha sonra Konstitusiyanın 28-ji maddəsinin II

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi (maddə 1,9,12,14). Bakı, 2008.

hissəsində göstərilmişdir ki, «Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər».

Milli qanunverijiliklə yanaşı azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq standartları da eyni mövqedən çıxış edərək, həbs, saxlama, yaxud azadlıqdan məhrum etmənin yalnız qanunun müddəalarına uyğun surətdə və səlahiyyətli vəzifəli şəxslər, yaxud bu məqsədlə səlahiyyət verilmiş şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü təsbit etmişdir (Hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin müdafiəsinin Başlıca Prinsipləri (9 dekabr 1988-ji) I prinsip).

Azərbaycan Respublikasında «İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi» haqqında 24 dekabr 2002-ji il tarixli Konstitusiyaya Qanuna əsasən şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər:

Aşağıdakı hallardan başqa və aşağıdakılardan fərqli qaydada heç kəs tutula, həbsə alına və ya başqa formada azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

1. şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

2. şəxsin məhkəmənin qanuni qərarına əməl etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

3. şəxsin cinayət törətmiş olduğuna əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədi ilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4. yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədi ilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

5. yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədi ilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizm və narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

6. şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi, yaxud barəsində məcburi çıxarılma və ya ekstradisiya tədbirləri görülməmiş şəxsin qanuni tutulması və ya həbs edilməsi.

Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinə uyğun tutulmuş və ya həbs olunmuş hər bir şəxs dərhal, işə baxmaq və ya məhkəməyə qədər azad etmək səlahiyyətinə malik

olan hakimin yanına gətirilir. Həmin şəxs qanunla müəyyən edilmiş müddətdə məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququna malikdir. Tutulma və ya həbsəalma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə, təxirəsalmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs onun məhkəməyə gələcəyinə təminat verilməsi şərti ilə məhkəməyə qədər azad edilə bilər.

Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin göstərişlərinə zidd olaraq tutulan və ya həbs olunan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ vardır.

Heç kəs yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərin azadlıq hüququ ilə bağlı müddəalarını əsas prinsip kimi qəbul edən «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun 21-jı maddəsində polis əməkdaşının azadlıq hüququnun məhdudlaşdırma imkanına (məhkəmənin qərarı ilə) malik olduğu aşağıdakı hallar öz əksini tapmışdır:

- 1. Jinayət və inzibati hüquqpozma törədilməsində şübhəli olduqda, yalnız jinayət və ya inzibati hüquqpozma törədilməsinə görə həbs olduqda;**
- 2. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxs üzərində tərbiyəvi nəzarət həyata keçirildikdə və ya səlahiyyətli orqana gətirildikdə;**
- 3. Yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısı alındıqda, habelə ruhi xəstələr, alkaqoliklər, narkomanlar və avaralıqla məşğul olanlar**
- 4. Şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısı alındıqda və ya şəxs ölkədə çıxarıldıqda, yaxud başqa dövlətə verildikdə.**
- 5. Təqsirləndirilən şəxsin, javabdehin, şahidin məhkəmə iclasına gəlməsini təmin etdikdə, atalığın müəyyənləşdirilməsi üçün test keçirildikdə, psixi müayinə aparıldıqda və ya hər hansı öhdəliyin yerində yetirilməsi (müqavilə öhdəlikləri istisna olmaqla) təmin edildikdə.**

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına məhkəmə qərarı olmadan təxirəsalınmaz tədbir kimi yalnız aşağıdakı hallarda yol verilir:

- 1. Şəxs jinayət və ya inzibati xəta törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yoxlanıldıqda;**
- 2. Hadisəni bilavasitə görənlər, o jümlədən zərərçəkmiş xəta törətdiyini göstərdikdə;**

3. Şübhə edilən şəxsə və ya onun paltarlarında, ona məxsus digər əsaslarda və ya mənzilində jinayətin və ya inzibati xətanın izləri tapıldıqda.

Hər bir halda azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müəyyən müddət çərçivəsində həyata keçirilir və bu müddətlər Azərbaycan Respublikasının Jinayət-Prosessual Məjəlləsi, İnzibati Xətalər Məjəlləsi ilə aşağıdakı həddə təsbit edilmişdir:

1. İnzibati xətanın törədilməsinə görə 3 saat (qanunla müəyyən edilmiş müstəsna hallarda 48 saat və 3 gün);

2. Jinayət törətməkdə şübhəli şəxs qismində tutulduqda 48 saat (fakt üzrə jinayət işi başlanmayıbsa 24 saat).

Mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması:

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 12-ji maddəsində deyilir:

«Heç kim şəxsi ailə həyatına müdaxiləyə, ailənin toxunulmazlığına, məktublaşmasının gizliliyinə, şərəf və nüfuzuna özbaşına qəsdə məruz qala bilməz».

Bundan başqa həmin Bəyannamənin 29-ju maddəsinə görə hər bir şəxs öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən yalnız elə məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanun tərəfindən digərlərinin hüquq və azadlıqlarının tanınması və hörmət olunmasının təmin edilməsi və demokratik jəmiyyətin əxlaqı, ictimai asayiş və ümumi rifah tələblərini yerinə yetirmək məqsədilə təyin edilmiş olsun.

Şəxsin mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsinin beynəlxalq hüquqi standartlarını əsas götürən Azərbaycan Respublikasının qanunverijiliyi konstitusion səviyyədə bu insan hüququnu təsbit etmişdir:

«Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və məhkəmə qərarı istisna olmaqla mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə

heç kəs mənzilə daxil ola bilməz». (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 33).

Konstitusion hüquqlardan biri olan mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması polisə əlavə sərəhəyyətlərindən biri olub, «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 24 və 25-ji maddələrinə müvafiq qaydada həyata keçirilir. Belə ki, həmin qanuna görə polis əməkdaşı tərəfindən hər hansı şəxsin mənzilə toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasına və mənzilə orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxil olmasına qanunverijiliklə müəyyən edilmiş qaydada yalnız aşağıdakı iki halda yol verilir:

1. Hakimin qərarı olduqda;

2. Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və yaxud ağır jinayətlərin, bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin, qərarların, epidemiyaların və epizootiyaların qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildikdə.

Hakimin qərarı olmadan polis əməkdaşı mənzilə orada yaşayanların iradəsi ziddinə aşağıda göstərilən əsasların birinin olduğu barədə dəqiq məlumatı və ya əsaslı şübhələri olduğu halda qanunverijiliklə müəyyən edilmiş qaydada daxil ola bilər.

1. Mənzildə şəxsiyyət əleyhinə ağır jinayətlər və ya xüsusi-təhlükəli dövlət jinayətinin törədilməsi;

2. Jinayət törətmiş, həbsdən və ya jəzaçəkmə müəssisələrindən qaçmış şəxsin həmin mənzildə gizlənməsi;

3. Jinayət törətmiş şəxsin bilavasitə «isti izlərlə» təqib edilməsi;

4. Mənzildə insan meyitinin olması;

5. Mənzildə insan həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükənin olması, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunverijiliyinə əsasən jinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilən əxlaqsız hərəkətlərin edilməsi.

Polis əməkdaşlarının yuxarıda göstərilən hallardan başqa, hər hansı halı zəruri hesab edərək mənzilə toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması qadağandır (Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, maddə 24).

Dövlətin əsas vəzifəsi odur ki, vətəndaşlara öz konstitusional hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək üçün real imkanlarla təmin edən hüquqi mexanizmlər müəyyən etməklə onların effektiv fəaliyyətini təmin edərək, qanunlarla onların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə etmək imkanlarını

pozan, məhdudlaşdıran və ya bundan məhrum edən hər hansı qəsdən etibarlı müdafiə etsin.

NƏTİJƏ

Beləliklə, fəlsəfi-hüquqi baxımdan insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının ümumi əsaslarını şəxsiyyətin azadlığının siyasi-hüquqi konsepsiyası ilə şərtləndirilmiş səbəblər kimi müəyyən etmək olar ki, bunlar da Konstitusiyada və digər aktlarda insan hüquqlarının (azadlıqlarının) reallaşdırılması həddlərinin təsbit olunmasını müəyyən edir və şəxsiyyət, jəmiyyət və dövlətin maraqları arasında zəruri tarazlığa riayət olunmasını təmin edirlər. 24 dekabr 2002- ci il tarixdə qəbul olunan «Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya Qanununa əsasən İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, İnsan hüquqları və azadlıqları digər İnsanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.